

Ewelina Maria Kostrzewska

ORCID: 0000-0001-8790-5619

Uniwersytet Łódzki

Instytut Historii

Helena Brodowska-Kubicz (1914–2003). Chłopska córka w profesorskiej todze

*Każdy musi zdobyć najtrudniejszą ze sztuk,
sztukę kształtowania życia¹*

(Helena Radlińska)

„Jest to opowieść o życiu pięknym, godziwym – jak powiedziałaby Tadeusz Kotarbiński”². Tym opublikowanym w „Nowych Książkach” zdaniem zakończył Jan Szczepański recenzję wspomnień zatytułowanych *Z chłopskiej łąki*, które w 1994 r. opublikowała Helena Brodowska-Kubicz, emerytowany profesor historii Uniwersytetu Łódzkiego³. Autorka, zaprzyjaźniona z nim, wtedy osiemdziesięcioletnia, wędrując ścieżkami własnej pamięci, przywołała w książce obraz swojego życia, a jednocześnie skomplikowanych losów jej pokolenia i Polski. Nie była niemy świadkiem historii, można nawet powiedzieć, że ją w jakimś zakresie współtworzyła, uczestnicząc w wydarzeniach, które kształtowały jej osobowość oraz w pewnym momencie stały się przedmiotem jej badań naukowych. Długie i twórcze życie Heleny Brodowskiej przebiegało w kilku epokach historycznych, obejmujących bez mała cały XX

¹ H. Brodowska, *Wstęp*, [w:] *Helena Radlińska oświata i kultura wsi polskiej. Wybór pism*, do druku przygotowały H. Brodowska i L. Wojtczak, Warszawa 1979, s. 37.

² J. Szczepański, *Opowieść o życiu godziwym*, „Nowe Książki” 1994, nr 10, s. 62.

³ H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łąki. Wspomnienia*, Łódź 1994.

wiek. Objętość tekstu nie daje możliwości ukazania profesor Brodowskiej w pełnym wymiarze egzystencji i panoramie czasów. Pozwala jednak odsłonić najbardziej charakterystyczne elementy niepowszedniego życiorysu kobiety o chłopskim rodowodzie, która w latach międzywojennych zdobyła wykształcenie i świadomie weszła w struktury ruchu ludowego w czasie okupacji, a po wojnie – została nauczycielem akademickim i badaczem dziejów polskiej wsi. Ten chronologiczny ciąg wydarzeń dotyczy osoby, która z „chłopskiej łąki” dotarła do uniwersytetu i tytułu profesora zwyczajnego, a więc – mówiąc potocznie – zrobiła życiową karierę, czyli była kobietą sukcesu. Chociaż Helena Brodowska, opisując swoje życie, nigdy takiego terminu nie użyła, jej biografia jest znakomitym przykładem życiowej samorealizacji celów i dążeń.

Początek życiowej drogi: z Ostrówka do Seminarium Nauczycielskiego w Chełmie

„Pierwszą trudnością dla wiejskiego chłopca, a później dziewcząt było pozyskanie rodziców dla spełnienia snów o szkole w mieście czy studiach uniwersyteckich”⁴. Tej pierwszej trudności nie doświadczyła mała Helena, ponieważ jej matka Waleria, posiadająca jedynie umiejętność czytania, rygorystycznie przestrzegała, aby dzieci uczyły się w domu pisania i płynnego czytania. Nie ominęło to Heleny, najmłodszej córki Józefa i Walerii z Brzozowców⁵, która urodziła się 15 marca 1914 r. we wsi Ostrówek na terenie Chełmszczyzny. W niezamożnej chłopskiej rodzinie, w czasie zimowych wieczorów spędzanych przy lekturze książek zaliczanych do kanonu polskiej literatury pięknej, Waleria Brodowska czuwała nad przekazywaniem gromadce dzieci zamięłowania

⁴ H. Brodowska-Kubicz, *Chłopi – inteligenci, publicyści i profesorowie o swoich sprawach i Polsce*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1996, t. LI, 10, s. 118.

⁵ Odpis skrócony aktu urodzenia z dnia 14 listopada 1952, ze zbiorów prywatnych rodziny Brodowskich.

do samokształcenia, wpajała im patriotyzm i przywiązanie do religii (w mniejszym stopniu do Kościoła jako instytucji). Dzieci było sześcioro, a z najstarszym spośród rodzeństwa, Wiktorem, łączyły młodą Helenę szczególnie bliskie więzi. On także rozbudzał w niej edukacyjne aspiracje. Poza niepowowszechnym ówczesnie stosunkiem do nauki dzieciństwo Heleny Brodowskiej w niczym nie odbiegało od standardów większości wiejskich dzieci pochodzących z wielodzietnych rodzin chłopskich. Pracowała od najmłodszych lat. Do jej obowiązków należało pasanie gęsi, w starszym zaś wieku pomoc Wiktorowi przy pracach polowych.

W wieku siedmiu lat rozpoczęła naukę w wolnej Polsce, w cztero-klasowej szkole podstawowej w Garbatówce. Możliwość ukończenia sześcioklasowej szkoły w Cycowie, osadzie gminnej dość odległej od rodzinnego Ostrówka, zawdzięczała prywatnym korepetycjom. Ukończenie szkoły powszechnej otwierało przed młodą H. Brodowską możliwość dalszego kształcenia, ale nie dawało szansy zbyt wielu wyborów. Wspominała, że „Podobnie jak większość młodzieży chłopskiej mojego pokolenia miałam jedyną dostępną drogę do nauki – seminarium nauczycielskie”⁶. Zaakceptowała tę drogę 14-letnia Helena i ku satysfakcji własnej oraz matki i braci rozpoczęła naukę w Żeńskim Seminarium Nauczycielskim w Chełmie⁷. Sądziła, iż po jego ukończeniu powróci na wieś, aby poprzez oświatę podnosić jej poziom cywilizacyjny. W czasie pięcioletniej nauki w seminarium wiedzę teoretyczną seminarzystki uzupełniały praktyką odbywaną w żeńskiej szkole ćwiczeń, pracowały też społecznie na rzecz mieszkańców Chełma i okolicznych wsi. Nauczycielki i wychowawczynie podsycaly w nich poczucie obowiązku pracy wobec zaniedbań oświatowych dostrzeganych w najbliższym otoczeniu. Przedstawiały też w kategoriach obowiązków

⁶ H. Brodowska, *Losy moje w losach wojny*, [w:] *W kolportażu i łączności Komendy Głównej Batalionów Chłopskich. Wspomnienia*, red. M. Biernacka, E. Jagiełło-Łysiowa, H. Kamińska, Warszawa 1982, s. 322.

⁷ Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego [dalej: AUŁ], sygn. 9950, Akta osobowe, prof. Helena Brodowska-Kubicz, s. 1.

obywatelskich i patriotycznych nakaz uwspółcześniania i podnoszenia poziomu życia mieszkańców wsi. Wytwarzały etos, zakorzeniony z czasem wśród młodej chłopskiej inteligencji, która miała, bez kompleksu niższości, wprowadzić własną warstwę do niepodległego państwa.

Przyszłe nauczycielki organizowały amatorskie przedstawienia teatralne oraz wieczorki przy muzyce i śpiewie, na które zapraszały kolegów z pobliskich szkół, głównie rzemieślniczych oraz pokrewnego męskiego seminarium nauczycielskiego. Uczestnicząc w mniej oficjalnym życiu szkoły, Helena nie czuła się w nim dobrze. Miała uboższe – w jej mniemaniu – od innych koleżanek stroje i być może brak umiejętności towarzyskiej konwersacji. Nie uszło jej uwadze to, że uczniowie tamtejszego gimnazjum tylko sporadycznie korzystali z zaproszeń seminarzystek. Dzieliła środowisko uczniowskie społeczną hierarchią, więc gimnazjaliści spotykali się przeważnie w gronie koleżanek z podobnego typu szkół, z racji przygotowywania do studiów wyższych i ogólnego wykształcenia uważanych za bardziej prestiżowe. Być może wówczas ambitna córka chłopska zapragnęła im w przyszłości dorównać, niwelując w ten sposób poczucie chłopskiej krzywdy i braku należytego, jej zdaniem, społecznego szacunku wobec tych, co „żywią i bronią”.

W czasie nauki w seminarium w Chełmie zamieszkała wraz z matką w jednoizbowym locum brata Wacława, który otrzymał je jako zawodowy podoficer stacjonującego tam II Pułku Artylerii Ciężkiej. Po latach napisała: „Wackowi zawdzięczam utrzymanie i naukę w Seminarium, pod troskliwą opieką mamy”⁸. Również pod wpływem brata i jego wojskowych współtowarzyszy włączyła się w działalność Straży Przedniej – organizacji założonej w roku 1932, związanej z sanacją i propagującą zasługi marszałka Józefa Piłsudskiego⁹. Uczestniczyła w pracach Sekcji Wiejskiej, wyjeżdżając na wakacyjne obozy szkoleniowe.

⁸ H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łąki...*, s. 22.

⁹ Zob. E. Kaszuba, *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926-1939*, Toruń 2004, s. 46.

Obozowa młodzież otaczała opieką dzieci z pobliskich wsi, zapewniała im pomoc medyczną, organizowała dożywianie i zajęcia rekreacyjne. Uczennica chełmskiego seminarium szybko jednak zdała sobie sprawę, że takie i podobne wakacyjne akcje niewiele mogły zmienić w trudnym położeniu wsi ogarniętej gospodarczym kryzysem¹⁰.

Nauczycielka z aspiracjami – w kręgu oddziaływania Ireny Kosmowskiej

W 1934 r. Helena Brodowska przyjęła posadę nauczycielki praktykantki w szkole rolniczej dla chłopskich córek w Krasieninie koło Lublina¹¹. Placówka ta powstała w 1912 r. dzięki staraniom Ireny Kosmowskiej¹² i wzorowana była na typie szkół utworzonych przez Jadwigę Dziubińską¹³ przed I wojną światową w Pszczelinie i Kruszynku¹⁴. Czołowe działaczki ruchu ludowego o inteligenckim rodowodzie i związana z nimi Helena Radlińska¹⁵ tworzyły w Krasieninie modelowy ośrodek żeńskiego szkolnictwa rolniczego¹⁶. Powiązały go z założonym w 1915 r.

¹⁰ H. Brodowska, *Z chłopskiej łaki...*, s. 39.

¹¹ AUŁ, sygn. 9950, Akta osobowe, Prof. Helena Brodowska-Kubicz, s. 19.

¹² Zob. W. Stankiewicz, *Irena Kosmowska (1879 – 1945)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. 14, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968 – 1969, s. 237-239; G.P. Niećko, *Irena Kosmowska (1879–1945). Życie i działalność*, Lublin 2013; *Przez lud dla ludu. Irena Kosmowska (1879–1945) Polityk – społecznik – wychowawca*, red. E. Podgajna, Lublin 2014.

¹³ Zob. I. Kosmowska, *Jadwiga Dziubińska (1874–1937)*, [w:] PSB, t. 6, Wrocław – Kraków 1948, s. 184.

¹⁴ Zastosowany przez Dziubińską system wychowania przyczyniał się do tego, że młodzież wiejska zatracala kompleks niższości i uczyła się samodzielnego myślenia. H. Brodowska, *Jadwiga Dziubińska założycielka szkół rolniczych w Polsce*, „Wieś. Tygodnik Społeczno-Literacki” 1947, nr 38, s. 3-4; *Pamięć boru. Wspomnienia o Jadwidze Dziubińskiej, wybór jej przemówień, artykułów i listów*, pod red. Z. Mazurkowej i L. Wyszomirskiej, Warszawa 1968. Zob. też J. Gmitruk, *Sokołówek w panoramie dziejów ruchu ludowego*, [w:] *Historia społeczna – kultura – spółdzielczość. Studia i szkice ofiarowane prof. dr hab. Zofii Chyrze-Rolicz*, red. J. Gmitruk, G. Korneć, P. Matusak, Siedlce 2014, s. 453–467.

¹⁵ Zob. S. Konarski, *Helena Radlińska (1879–1954)*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1986, s. 696-703.

¹⁶ Dziubińska i Kosmowska były w gronie pierwszych parlamentarzystek, które w 1919 r. weszły do Sejmu Ustawodawczego z list wyborczych PSL „Wyzwolenie”. Współpra-

Polskim Stronnictwem Ludowym „Wyzwolenie”, które w 1931 r. weszło do powstałego wówczas Stronnictwa Ludowego (SL). Zgodnie też z ludową ideologią szkoła w Krasieninie wychowywała dziewczęta na przyszłe wiejskie przodownice nie tylko w zakresie zawodowej wiedzy rolniczej, lecz również przygotowywała do udziału w kształtowaniu życia społecznego wsi. W nauce szkolnej zadania te realizowały nauczycielki przedmiotów ogólnokształcących, które nazywano tam „ogólniaczkami”. Poza nauczaniem języka polskiego, historii, geografii i rachunków, rozwijały zainteresowania dziewcząt sprawami samokształcenia, funkcjonowania rodziny oraz nabywania kultury życia codziennego. Szczególną uwagę zwracały jednak na rozbudzanie świadomości obywatelskiej uczennic oraz na kreowanie szacunku dla pracy w rolnictwie. Podobne obowiązki spełniała w Krasieninie Helena Brodowska, która po rocznym bezpłatnym stażu została zatrudniona na etacie „ogólniaczki”¹⁷.

W szkole rolniczej poznała Irenę Kosmowską, z którą następnie utrzymywała wieloletni kontakt, pozostając pod wpływem jej poglądów i osobowości. Obecność Kosmowskiej, „pełnej uroku kobiety, promiennej w uśmiechu”, zwykle w szkole „łagodziła trudne problemy wychowawcze, niekiedy znikwały one na zawsze. Dziewczęta stawały się lepsze w stosunkach wzajemnych i bardziej podatne na nasze uwagi”¹⁸. Nie tylko swoim autorytetem oddziaływała na nastroje i atmosferę w szkole. Kosmowska bowiem, jak Brodowska stwierdziła, „była busolą wskazującą kierunek w kształceniu światopoglądu społeczno-politycznego

cowała z nim również Radlińska, kierująca w latach 1920–1925 pracami Komisji Oświatowej Centralnego Związku Kółek Rolniczych, który organizował szkoły rolnicze. Por. H. Brodowska, *Żeńska szkoła gospodarstwa wiejskiego w Krasieninie*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1961, nr 2, s. 165–182.

¹⁷ Taką drogę zawodową H. Brodowskiej w Krasieninie potwierdzały w swoich relacjach uczennice i nauczycielki. Zob. *Wspomnienia o Irenie Kosmowskiej*, oprac. Z. Mazurowa, Warszawa 1974, s. 96, 98.

¹⁸ H. Brodowska, *Wspomnienia nauczycielek i uczennic Szkoły Rolniczej w Krasieninie*, [w:] *ibidem*, s. 66–68.

dziewcząt wiejskich w Krasieninie. Ja również, pod znacznym jej wpływem, zdobywałam orientację w ówczesnych stosunkach w Polsce”¹⁹. Wspominając po latach o wyborze życiowych dróg w czasie okupacji hitlerowskiej oraz po 1945 r., stwierdziła jednoznacznie, że w szkole w Krasieninie została: „Zarażona bakcylem lewicowego radykalizmu społecznego” oraz jej „laicką atmosferą”²⁰.

Kontakty z Kosmowską sprzyjały również propagowaniu równouprawnienia kobiet, ważnego w wychowaniu przyszłych wiejskich przodownic, inicjujących kulturowe zmiany na wsi. Emancypacyjne dążenia zyskiwały aprobatę nie tylko najbardziej aktywnych spośród uczennic, lecz także kształtowały postawę ich młodej nauczycielki, która wiele uwagi poświęcała osobistym relacjom z niewiele od niej młodszymi uczennicami. Obserwowała ich rozwój intelektualny oraz zdobywaną odwagę wypowiadania własnych myśli. Sądziła, że ta satysfakcjonująca ją praca oświatowa z młodzieżą stanie się jej powołaniem i zawodem, a celem życia będzie działalność na rzecz środowiska chłopskiego i podniesienia pozycji zajmowanej w nim przez kobiety. Chcąc podnieść swoje kwalifikacje, po trzyletnim okresie pracy w Krasieninie podjęła decyzję o rozpoczęciu studiów w zakresie nauk społecznych: oświaty dorosłych, socjologii i historii wsi. Przyznawała też „na moją decyzję pójścia na wyższe studia wywarła wpływ Kosmowska”²¹.

Studentką Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie (WWP) Helena Brodowska została w 1937 roku²². Uczelnia, która wyrosła z działalności Towarzystwa Kursów Naukowych (1916 r.), skupiała kadre profesorską o poglądach lewicowych i kształciła głównie ludzi pracujących zawodowo, przede wszystkim nauczycieli i urzędników oraz

¹⁹ Ibidem.

²⁰ H. Brodowska, *Losy moje w losach wojny...*, s. 325.

²¹ Eadem, *Wspomnienia nauczycielek i uczennic...*, s. 71.

²² Brodowska Helena, [w:] *Słownik Biograficzny Działaczy Ruchu Ludowego. Makieta*, oprac. red. haseł J. Dancygier i in., Warszawa 1989, s. 52.

pracowników potrzebnych przy modernizacji instytucji wiejskich. W 1925 r. w ramach WWP powołano Studium Pracy Społeczno-Oświatowej, którym kierowała prof. Helena Radlińska, twórczyni i propagatorka teorii pedagogiki społecznej. Zainteresowana oświatą pozaszkolną skupiła wokół siebie grono studentów, w znacznym stopniu rekrutowane ze środowisk wiejskich, bliskich ideowym założeniom ruchu ludowego. Wśród nich znalazła się Helena Brodowska, która chociaż nie uzyskała w kuratorium w Lublinie obiecywanego wcześniej płatnego urlopu, nie zrezygnowała ze studiów. Dzięki pomocy prof. Radlińskiej, podjęła pracę opiekunki w świetlicy dla samotnych matek pochodzących ze środowiska warszawskich robotnic i służących. Znaczna ich część miała chłopskie korzenie i na miejskim bruku borykała się z trudnym macierzyństwem. Nauczycielka z Krasienina służyła im wsparciem. Z niechęcią przyjmowała wizyty warszawskich dam filantropów, które nadzorowały prace świetlicy.

W poszukiwaniu źródeł utrzymania, przyjęła propozycję prof. Radlińskiej objęcia obowiązków jej sekretarki. W tej roli poznała organizacyjne zasady WWP i Studium Pracy Społeczno-Oświatowej, a często przebywając i nawet przemieszkując w gmachu uczelni, zaprzyjaźniła się ze swoją pracodawczynią. Równocześnie wchodziła w krąg wiejskiej młodzieży oraz zyskiwała nowych przyjaciół. Pod kierunkiem Radlińskiej pogłębiała swoje zainteresowania i doświadczenia wyniesione z Krasienina, znajdując z nią wspólną płaszczyznę porozumienia w kwestii aktywizowania kobiet wiejskich, które egzystowały na uboczu życia społecznego²³. Pozostając w kręgu problematyki

²³ Problem ten H. Radlińska podnosiła w licznych publikacjach i artykułach prasowych. W jednym z nich pisała: „Chcemy, by kobieta wiejska stała się umiejętną gospodynią, dobrą matką – wychowawczynią, świadomą swych praw i obowiązków obywatelką [...]. Dlatego wzywamy gospodynie wiejskie do pracy i ukazujemy drogi tej pracy”. Cyt. za: eadem, *Do czego dążymy*, „Poradnik dla Gospodyń Wiejskich”. Dodatek dwutygodniowy do „Poradnika Gospodarstw Wiejskich” 1925, nr 6, s. 21-22.

kobiecej, bohaterką swojej tzw. pracy półdyplomowej²⁴ uczyniła Jadwigę Dziubińską. Praca ta, w oczekiwaniu na publikację w Instytucie Kultury Wsi, kierowanym przez Józefa Chałasińskiego, spłonęła we wrześniu 1939 r.²⁵

Czas wojny – okupacyjne drogi i polityczne wybory

Wybuch wojny zastał Helenę Brodowską w Warszawie, gdzie przeżyła wrześniowe bombardowanie stolicy. Na początku 1940 r. wyjechała do Lublina i tam włączyła się w tworzenie konspiracyjnego ruchu młodzieży wiejskiej, który rozbity przed wojną na prosanacyjny Centralny Związek Młodej Wsi „Siew” oraz Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”, będący częścią ruchu ludowego, w warunkach okupacji hitlerowskiej zaczynał się konsolidować we wspólnym oporze. W tym celu dla koordynacji walki w lutym 1940 r. powołano Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego pod kryptonimem „Roch”, któremu podporządkowano także struktury organizacji młodzieżowych²⁶. Związana z nimi H. Brodowska włączyła się w nurt konspiracyjnego życia politycznego, w którym SL „Roch” wyrastało na najpoważniejszą siłę Polskiego Państwa Podziemnego.

Z racji swoich oświatowych zainteresowań, Brodowska podjęła akcję ratowania polskich księgozbiorów przed zniszczeniem ich przez okupanta. Wzorem dla niej były działaczki oświatowe doby zaborów i podobnie jak one, tworzyła z grupą młodzieży tzw. biblioteki wędrowne²⁷. Kompletowała je z książek docierających drogą konspira-

²⁴ Praca półdyplomowa, była przygotowywana po dwóch latach studiów i dawała możliwość ich zakończenia lub kontynuacji.

²⁵ B. Baranowski, B. Jaworska-Kopczyńska, J. Socha, Z. Stankiewicz, *Profesor Dr Helena Brodowska-Kubicz w czterdziestolecie pracy naukowej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historia” 1981, t. 7, s. 3; H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łaki...*, s. 74.

²⁶ Więcej zob.: K. Przybysz, *W konspiracji. Polski ruch ludowy 1939–1945*, Warszawa 2010.

²⁷ H. Orsza [H. Radlińska], *Jak prowadzić biblioteki wędrowne: wskazówki i przykłady*, Warszawa 1922.

cyjnego kolportażu z warszawskich księgarni i bibliotek, a także korzystała ze zbiorów prywatnych. Wiejskimi szlakami krążyły książki wśród młodzieży mieszkającej w najbardziej odległych zakątkach Lubelszczyzny. W końcu 1941 r., gdy zdekonspirowana została w Lublinie, wyjechała do Warszawy i tam współorganizowała tajne komplety WWP oraz kontynuowała własne studia. W podziemnej działalności odpowiadała za koordynację terminów i miejsc wykładów oraz za kontakty z gronem profesorskim i studentami. Była też łączniczką pomiędzy prof. H. Radlińską, która nadal kierowała Studium Pracy Społeczno-Oświatowej, a władzami WWP. Znaczną część słuchaczy tajnych kompletów stanowiła młodzież pochodzenia chłopskiego, związana z podziemnym ruchem ludowym. Wśród studentek nie brakowało dziewcząt, które zajmowały się kolportażem i łącznością. Po utworzeniu przez ludowców w październiku 1940 r. organizacji zbrojnej, tzn. Batalionów Chłopskich (BCh)²⁸, łączniczki przejęły zadanie obsługiwania całości konspiracyjnych ogniw ruchu ludowego i podlegały zwierzchnictwu Komendy Głównej BCh. Od schyłku 1943 r. do końca okupacji obowiązki szefa kolportażu, zgodnie z rozkazem komendanta głównego płk. Franciszka Kamińskiego, pełniła Helena Brodowska²⁹. We wspomnieniach wyznała, że po tej nominacji: „poczułam się żołnierzem posłusznym rozkazom wypełniania zadań zleconych przez organizację walki podziemnej”³⁰. W świetle opinii pułkownika, działalność w kolportażu i łączności, „była traktowana jako służba frontowa. Żołnierz na froncie, z bronią w ręku i w otoczeniu swoich towarzyszy, czuł się jednak nieporównanie pewniej i był bardziej bezpieczny niż łączniczka, która przeważnie bywała samotna, zdana na swoją pomysło-

²⁸ J. Gmitruk, *Na rozkaz sumienia... Bataliony Chłopskie 1940–1945*, Warszawa 2016.

²⁹ Por. *Sylwetki łódzkich uczonych*, z. 14, *Profesor Helena Brodowska-Kubicz*, red. M. Kos-trzewska, Łódź 1994, s. 5.

³⁰ H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łaki...*, s. 95.

wość i zaradność, a często tylko los szczęścia”³¹. Do zadań łączniczek należało nie tylko dostarczanie rozkazów i instrukcji przesyłanych z Komendy Głównej BCh do komend okręgowych. Kobiety również dostarczały z Warszawy do poszczególnych województw wydawaną centralnie prasę oraz książki. Narażając się na rewizje i łapanki, wędrowały między stolicą a pozostałymi częściami okupowanego kraju. Podobnie wyglądało też codzienne/niecodzienne konspiracyjne życie Heleny Brodowskiej, która zaopatrzona w fałszywe dokumenty, pilotowała przesyłki i przewoziła rozkazy. We wspomnieniach i relacjach nie ukrywała swoich poglądów społeczno-politycznych mieszczących się w nurcie ruchu ludowego, z którym była związana. Pod jego auspicjami w 1944 r. jako łączniczka aranżowała inicjowane przez działaczy Polskiej Partii Robotniczej (PPR) w Warszawie spotkania i dyskusje z przedstawicielami SL „Roch” (F. Kamińskim i K. Banachem)³². Jednak wysuwane przez komunistów propozycje współpracy spotkały się z odmową władz Stronnictwa i dalszej organizacji spotkań zaniechano³³. Jej kolporterską służbę w stolicy przerwał wybuch powstania warszawskiego.

We wrześniu 1944 r. Helena Brodowska wydostała się z Warszawy ogarniętej powstaniem. Okoliczności towarzyszące temu wydarzeniu stanowią dość tajemniczy epizod w biografii szefowej kolportażu. Według własnej relacji, pomoc okazać jej wówczas mieli oficerowie Armii Krajowej, stacjonujący w Kampinosie³⁴. Po przeprawie przez Wisłę dotarła na Lubelszczyznę, gdzie komuniści w dążeniu do przejęcia władzy wprowadzali represje wobec SL „Roch” i BCh, które na tym

³¹ F. Kamiński, *Przedmowa*, [w:] *W kolportażu i łączności Komendy Głównej Batalionów Chłopskich. Wspomnienia*, red. M. Biernacka, E. Jagiełło-Łysiowa, H. Kamińska, Warszawa 1982, s. 12.

³² H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łąki...*, s. 168.

³³ Por. A. Mieczkowski, *Polski ruch ludowy w latach 1944–1949*, [w:] *Dzieje partii i stronnictwo chłopskich w Europie*, t. 2, *W podzielonej Europie*, komitet redakcyjny J.R. Szaflik, J. Gmitruk, A. Koseski, K. Łukawski, R. Turkowski, Pułtusk – Warszawa 2007, s. 141.

³⁴ H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łąki...*, s. 172.

terenie były najbardziej wpływową siłą polityczną. W nowych realiach H. Brodowska poszukiwała własnego miejsca. Wśród komunistycznych prowokacji oraz ideowych zawirowań w samym ruchu ludowym, znalazła się na zorganizowanym z inicjatywy komunistów zjeździe, który odbył się w dniach 17–18 września 1944 r. w Lublinie. Pomimo wysuwanych pod jej adresem propozycji, nie zgłosiła akcesu do powołanego wówczas SL, które działacze „Rocha” nazywali lubelskim lub czerwonym, a sam zjazd rzekomym³⁵.

W tej sytuacji Brodowska opuściła Lublin i w pobliżu rodzinnej wsi, w Świerszczowie, przystąpiła do organizowania szkoły spółdzielczej dla dorosłych. W tym samym czasie na Lubelszczyźnie nowa władza, składając ludowcom oferty współpracy, przystępowała jednocześnie do dalszego pacyfikowania działaczy SL „Roch” i BCh. W lipcu 1945 r. przejściowo aresztowano także H. Brodowską, gdy uczestniczyła w spotkaniu komendantów BCh, podczas którego dyskutowano kwestię wyjścia z podziemia i określenia stanowiska wobec władz komunistycznych³⁶. Wydarzenie to przesądziło o podjęciu przez byłą szefową łączniczek ruchu ludowego decyzji o opuszczeniu Lubelszczyzny i kontynuowaniu studiów w nowo utworzonym Uniwersytecie Łódzkim, co zaproponowała jej prof. Radlińska. Podejmując tę decyzję, miała 31 lat i doświadczenia okupacyjne, z poczuciem zagrożenia skutkami przynależności do „niewłaściwej” organizacji. Przed sobą natomiast – szansę schronienia się w środowisku akademickim³⁷ oraz możliwość zrealizowania marzeń o edukacji i społecznym awansie.

³⁵ Ibidem, s. 175. Por. A. Mieczkowski, *Ludowcy województwa lubelskiego wobec sytemu komunistycznego w Polsce w latach 1944 – 1949*, „Zeszyty Wiejskie” 2005, z. X, s. 156–165.

³⁶ H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łaki...*, s. 183–185.

³⁷ Było to zjawisko charakterystyczne dla okresu zachodzących w Polsce rewolucyjnych zmian, w czasie których uczelnie umożliwiały wojennym konspiratorom azyl i poczucie bezpieczeństwa. Por. M. Klimowicz, *Wspomnienia z czasów zamętu*, Wrocław 2005, s. 126–143.

Uniwersytet w Łodzi – spełnienia i rozczarowania

Przyjazd Heleny Brodowskiej do Łodzi jesienią 1945 r. oznaczał odnowienie kontaktów z kręgiem osób bliskich prof. Radlińskiej, która w strukturach Uniwersytetu organizowała Katedrę Pedagogiki Społecznej, nawiązującą do tradycji WWP. W 1946 r., po zaliczeniu jej okresu studiów na tajnych kompletach, pod kierunkiem Radlińskiej przygotowała i obroniła pracę magisterską, poświęconą genezie utworzonego przez Stanisława Staszica chłopskiego Rolniczego Towarzystwa Hrubieszowskiego³⁸. Natychmiast też rozpoczęła pracę nad doktoratem, którego temat był kontynuacją magisterium, poszerzonego o dzieje towarzystwa w całym XIX w. Jednocześnie zatrudniona została w Katedrze Pedagogiki Społecznej, początkowo jako asystentka wolontariuszka, a od 1947 r. otrzymała w niej etat. Jednocześnie pracowała w Państwowej Wyższej Szkole Pedagogicznej (PWSP), której rektorem była Natalia Gąsiorowska-Grabowska, zaangażowana w latach okupacji w prace tajnych kompletów WWP.

Swoje zawodowe losy H. Brodowska związała z UŁ na przełomie lat 40. i 50., w dobie postępującej stalinizacji życia naukowego, która dotyczyła wszystkich ośrodków uniwersyteckich w Polsce i krajach komunistycznych. W Łodzi, po początkowym rozkwicie uniwersytetu, lansowano hasło socjalistycznej uczelni i w zasadzie wszystkie decyzje, w tym sprawy kadrowe, zależały od rekomendacji partyjnej³⁹. Wpłynęło to na sytuację katedry prof. Radlińskiej i atmosferę panującą wokół jej twórczyni, która nie ukrywała swojego krytycznego stosunku wobec polityki władz komunistycznych. Jednocześnie nasilająca się od 1949 r. polityka centralizmu w zarządzaniu nauką skutkowałą ograniczeniem działalności katedr i likwidowaniem wielu kierunków studiów⁴⁰. Groźba

³⁸ AUŁ, sygn. 9950, Akta osobowe, Prof. Helena Brodowska – Kubicz, s. 17.

³⁹ R. Stobiecki, *Z dziejów pewnego projektu. „Socjalistyczny Uniwersytet w robotniczej Łodzi”*, „Rocznik Łódzki” 2014, t. 61, s. 153–164.

⁴⁰ W. Puś, *Zarys historii Uniwersytetu Łódzkiego 1945–2015*, Łódź 2015, s. 29 i n.

taka zawisła również nad Katedrą Pedagogiki Społecznej, w której, podobnie jak w całej uczelni i mieście, trwały burzliwe spory ideowe. W łódzkim środowisku akademickim przeważała opcja lewicowa⁴¹. W katedrze natomiast szczególnie liczna młodzież chłopska podzieliła się na zwolenników legalnej opozycji, wrogiej nowym władzom, i część gotową do kompromisów z nią, z odwołaniem do tradycji radykalnego młodzieżowego ruchu wiciowego.

Ideowe rozterki nie były obce asystentce prof. Radlińskiej, która nie akceptowała komunistycznej presji, ale bliskie jej były głoszone przez zwolenników nowego ustroju państwa hasła demokratyzowania kultury i społecznego awansu środowisk chłopskich⁴². Pozostawała też pod wpływem nowych tendencji, pojawiających się w naukach humanistycznych, związanych z propagowaną przez władze i część akademickich środowisk metodologią marksistowską⁴³. W myśl jej założeń rozwijać się miały nowe kierunki badań, z przewartościowaniem dotychczasowego dorobku polskiej humanistyki, w tym również historii. W nowym modelu jej uprawiania wzrastać miało znaczenie badań nad przeszłością wsi, jej społecznymi konfliktami i rolą chłopów w dziejach Polski, co przyciągało uwagę przyszłej profesor. H. Brodowska była zwolenniczką kompromisów w metodologii, doceniała pulsujące w łódzkim ośrodku życie intelektualne i czerpane z niego własne inspiracje.

W toku ideologicznych sporów oraz politycznych wyborów ochłodziły się relacje H. Brodowskiej z prof. Radlińską, wcześniej bliskie

⁴¹ R. Stobiecki, *Z dziejów pewnego projektu...*, s. 157.

⁴² Więcej na temat awansu społecznego zob. B. Gołębiowski, *Dylematy awansu społeczno-kulturalnego wsi w Polsce Ludowej (1944–1989)*, [w:] *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 2, *Polska Ludowa (1944/45–1989)*, red. W. Paruch, S.J. Pastuszka, R. Turkowski, Warszawa 2002, s. 145–167; D. Jarosz, „Chłopskość” jako element stygmatyzacji w przestrzeni miejskiej w Polsce po 1945 r., [w:] *Dzieje partii i stronnictw...*, t. 2, *W podzielonej...*, s. 393–408.

⁴³ Zob. R. Stobiecki, *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce (II połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych)*, Łódź 1993; J. Connely, *Zniewolony uniwersytet. Sowietyzacja szkolnictwa wyższego w Niemczech Wschodnich, Czechach i Polsce 1945–1956*, Warszawa 2014.

i serdeczne. Wspominała po latach: „nie dochowałam [H. Radlińskiej] wierności w sprawach światopoglądu [...] Mój laicki światopogląd, osoby wyrosłej w radykalnym ruchu młodzieży ludowej, kontrastował z panującymi w Katedrze tendencjami wychowania religijnego. Nie we wszystkim podzielałam też polityczne poglądy mojej Profesor i jej niechęć do panującej ekipy rządzącej”⁴⁴.

Rozprawę doktorską, której promotorem była jeszcze prof. Radlińska, obroniła w 1949 r.⁴⁵ i w tym samym roku wyjechała do Leningradu na studia aspiranckie, co było pochodną wszechwładnie już panujących w nauce radzieckich wzorców doktrynalno-instytucjonalnych. Przewidywany na 3 lata pobyt przerwała po upływie roku. Powołując się na kłopoty zdrowotne, powróciła do Łodzi oraz do pracy w Katedrze Pedagogiki Społecznej⁴⁶.

Tymczasem prof. Radlińska, po wstrzymaniu w 1950 r. przez władze państwowe naboru studentów na kierunek pedagogiczny, została odsunięta od pracy dydaktycznej i przebywała na przymusowym urlopie. Katedra Pedagogiki Społecznej została zlikwidowana w 1952 r., a dwa lata później zmarła jej twórczyni⁴⁷. Likwidacja katedry przesądziła o związaniu się dr Heleny Brodowskiej z PWSP. Był to dla Brodowskiej czas trudnych doświadczeń – zawirowania w życiu zawodowym połączyły się z tragediami rodzinnymi. Jedną z nich jak najściślej powiązana była z polityką państwa. W 1952 r. samobójstwem zakończył życie bliski jej brat Waław, który przeszedł szlak bojowy z armią gen. Andersa i w 1946 r. zdecydował się na powrót do Polski. Szybko znalazł się w orbicie zainteresowań Urzędu Bezpieczeństwa. Nie zdołał odnaleźć się w niezwykle trudnej dla niego rzeczywistości. Niespełna rok po śmierci

⁴⁴ H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łaki...*, s. 192.

⁴⁵ AUŁ, sygn. 9950, Akta osobowe, Prof. Helena Brodowska-Kubicz, s. 96.

⁴⁶ Perturbacje związane z przerwaniem stażu w ZSRR sygnalizuje korespondencja władz PWSP z Ministerstwem Oświaty. Zob. AUŁ, sygn. 9950, Akta osobowe, prof. Helena Brodowska-Kubicz, s. 143–146.

⁴⁷ L. Miastkowski, *Sylwetki łódzkich uczonych*, Łódź 1995, s. 74.

brata utraciła Helena Brodowska matkę, z którą mieszkała od chwili przybycia do Łodzi. Te bolesne wydarzenia starała się przetrwać z niezwykłym hartem ducha. Nie rezygnowała z aktywności zawodowej i dbałości o karierę, podejmując nowe wyzwania w PWSP, gdzie pełniła funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego. Pracowała też w Warszawie w podobnej placówce. Zatrudniona była również od 1953 r. w Instytucie Polsko-Radzieckim⁴⁸, o którym we wspomnieniach pisała, że prowadził nowatorskie badania i skupiał grupę młodych historyków⁴⁹.

W 1954 r., wskutek fuzji Wydziału Humanistycznego PWSP z Instytutem Historycznym i usytuowaniem ich w ramach Wydziału Filozoficzno-Historycznego UŁ, H. Brodowska została jego pracownikiem⁵⁰. Zmiana miejsca zatrudnienia wiązała się z reorganizacją struktur uczelni, której celem było przejęcie przez władze państwowe kontroli nad szkolnictwem wyższym⁵¹. Można więc powiedzieć, że zawodowe losy H. Brodowskiej zdeterminowane zostały polityką państwa i uwikłane w jej meandry. Zaistniałą zmianę oceniała zresztą pozytywnie, uważając, iż sprzyjała ona zawodowej stabilizacji i otwierała szersze perspektywy własnej kariery⁵². Przez następne trzydzieści lat H. Brodowska związana była z Instytutem Historycznym, przechodząc wszystkie szczeble akademickiej kariery, a także kilka zmian w strukturach uczelni i instytutu⁵³. W latach 1959–1962 kierowała Zakładem Historii Polski XIX i XX w., a od 1962 r. Zakładem Historii Wsi i Ruchu Ludowego⁵⁴. Ten ostatni powstał dzięki jej staraniom, co uważała za swój

⁴⁸ B. Baranowski, B. Jaworska-Kopczyńska, J. Socha, Z. Stankiewicz, *Profesor dr Helena Brodowska-Kubicz w czterdziestolecie pracy naukowej*, s. 4.

⁴⁹ H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łąki...*, s. 228–229.

⁵⁰ AUŁ, sygn. 9950, Akta osobowe, prof. Helena Brodowska-Kubicz, s. 183, 191.

⁵¹ R. Stobiecki, *Historia pod nadzorem...* s. 103–104.

⁵² H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łąki...*, s. 231.

⁵³ *Osiągnięcia naukowe i dydaktyczne Instytutu Historii w latach 1948–1988*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 31, Łódź 1988, s. 7.

⁵⁴ W. Puś, *Zarys historii...*, s. 167.

szczególny sukces⁵⁵. Był wówczas jedyną tego typu jednostką w polskich uczelniach⁵⁶. Tym dotkliwiej odczuła jego likwidację w wyniku reorganizacji uczelni w roku 1970, która była następstwem wydarzeń 1968 r. Ubolewała, że zakład nie przetrwał nawet dekady. Satysfakcję natomiast przynosił działający pod jej kierunkiem przez 15 lat Interdyscyplinarny Zespół Naukowo-Badawczy Struktur i Przemian Społecznych Wsi Polskiej XIX – XX w.⁵⁷ Kiedy zespół w 1974 r. rozpoczynał swoją działalność, jego inicjatorka była już profesorem nadzwyczajnym, a pełne jej nazwisko brzmiało Brodowska-Kubicz. Wacława Kubicza, dla którego był to drugi związek małżeński, poślubiła w 1968 r. Mąż z zawodu ekonomista i działacz zaangażowany w rozwój wiejskiej spółdzielczości, wspierał żonę w naukowej karierze, dzielił się wiedzą, dyskutował, wyrażał w domowych obowiązkach⁵⁸. W czerwcu 1979 r. H. Brodowska uzyskała tytuł profesora zwyczajnego nauk humanistycznych i na takim stanowisku pracowała do chwili przejścia na emeryturę we wrześniu 1984 r.⁵⁹ W praktyce, pracami zespołu kierowała do 1989 r.

Helena Brodowska swoje naukowe zainteresowania konsekwentnie skupiała na dziejach polskiej wsi i chłopów⁶⁰. W jej bogatym dorobku naukowym szczególne znaczenie miały dwie książki. Pierwsza z nich to monografia *Ruch chłopski po uwłaszczeniu w Królestwie Polskim 1864–1904* (Warszawa 1967), o której S. Kieniewicz w recenzji wydawniczej stwierdzał, że autorka „Odważyła [...] ogromny szmat użytecznej roboty, za którą będą jej wdzięczni następcy”⁶¹. Druga praca, to nowatorska tematycznie i kontrowersyjna w tezach książka *Chłopi*

⁵⁵ AUŁ, sygn. 9950, Akta osobowe, prof. Helena Brodowska-Kubicz, s. 226.

⁵⁶ H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łaki...*, s. 247.

⁵⁷ AUŁ, sygn. 9950, Akta osobowe, prof. Helena Brodowska-Kubicz, s. 334.

⁵⁸ Podejmując decyzję o zamążpójściu, była kobietą dojrzałą. Uczestniczyła w dorastaniu dzieci swojego brata, poświęcając wiele uwagi ich wychowaniu oraz edukacji.

⁵⁹ AUŁ, sygn. 9950, Akta osobowe, Prof. Helena Brodowska-Kubicz, s. 499.

⁶⁰ Zob. J. Kita, *Helena Brodowska-Kubicz (15 marca 1914 – 6 marca 2003)*, [w:] *Luminarze nauki polskiej w Uniwersytecie Łódzkim. Pro memoria*, Łódź 2015, s. 19.

⁶¹ AUŁ, sygn. 9950, Akta osobowe, Prof. Helena Brodowska-Kubicz, s. 274.

o sobie i Polsce (Warszawa 1986; Łódź 2001), o której – nie bez ironii mówiono, że wystawiła pomnik polskim chłopom. Profesor uważała to za komplement.

Przez kilkadziesiąt lat prof. Brodowska prowadziła seminaria magisterskie i przygotowała do uzyskania dyplomu magistra historii blisko 150 studentów, wypromowała 3 doktorów. Wielu spośród jej studentów posiadało chłopski rodowód i po ukończeniu studiów zawodowo lub społecznie włączało się w prace wiejskich środowisk. Niemala ich grupa związała się z działalnością polityczną ruchu ludowego. Bez formalnego członkostwa, jego działania wspierała także profesor Brodowska, z właściwą sobie konsekwencją popularyzując i pogłębiając w ten sposób wiedzę o wsi i ruchu ludowym. Ze środowiskiem ludowców współpracowała także w okresie transformacji lat 90. XX wieku, kiedy odradzała się idea historycznych tradycji PSL⁶². Znalazła się m.in. w gronie osób zainteresowanych powołaniem do życia w 1992 r. Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego. Dzięki współpracy LTNK z Zespołem Badania Wsi UŁ zorganizowano w 2004 r. konferencję poświęconą pamięci profesor Heleny Brodowskiej⁶³, która rok wcześniej przegrała toczoną przez szereg lat walkę z chorobą. Zmarła 6 marca 2003 r. w Łodzi.

Wszystkie wyzwania długiego życia

Jeden z rozdziałów swoich wspomnień prof. Brodowska zatytułowała *Niespełnione nadzieje i sukcesy*, ale – co ciekawe – jedynie powojenny czas pracy zawodowej poddany został przez nią samoocenie. Nie wnikając

⁶² S. Dąbrowski, PSL „Solidarność”. Przyczynek do dziejów ruchu ludowego w okresie politycznego przełomu, [w:] *Wokół historii i polityki. Studia z dziejów XIX i XX wieku dedykowane Profesorowi Wojciechowi Wrzesińskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. S. Ciesielski, T. Kulak, K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz, Toruń 2004; G. Nieć, *Miedzy tradycją, historią a polityką. Ludowcy w okresie przełomu ustrojowego 1989–1991*, Kraków 2004.

⁶³ Konferencja zatytułowana „Wieś polska w tygłu przemian społeczno-kulturowych i politycznych XX wieku”, odbyła się w dniach 25–26 listopada 2004 r.

w przyczyny takiego wyboru autorki i jej spojrzenia, zaznaczyć należy, że sukces i porażka bardzo często należą do sfery odczuć subiektywnych. Zdaniem H. Brodowskiej, jej sukcesy i rozczarowania sprowadzały się do wspólnego mianownika: zainteresowania życiem wsi, badania jej historii i rozwoju zawodowej kariery. Jej wszelkie wybory, podobnie jak całość intelektualnej elity i większości Polaków, uwikłane były w historię i warunki, w których przyszło im żyć w Polsce po 1945 r. Uczestnicząc w nich H. Brodowska wspierała się wcześniejszymi doświadczeniami swojej biografii.

Z szeregu okoliczności, które ją zdeterminowały, należy wymienić doświadczenia rodzinne, w tym fakt znamieny, iż nie była to typowa rodzina chłopska o patriarchalnym charakterze. Rolę głowy domu bowiem pełniła w niej matka, wspierał ją najstarszy syn, Wiktor. Nie wiadomo, czy rola matki wynikała z faktu, iż gospodarstwo stanowiło jej rodowe dziedzictwo, czy raczej z powodu osobowości ojca, ale matka pozostała dla córki i synów niekwestionowanym i godnym naśladowania wzorcem osobowym. W sposób niebudzący wątpliwości wpłynęła na losy Heleny. Niewykształcona wiejska kobieta z biednych rejonów Chełmszczyzny rozbudziła w córce aspiracje do innego życia niż miały chłopskie córki. Ukazała jej naukę jako środek do osiągnięcia tego celu, wychowała też ambitną, odważną oraz pracowitą młodą kobietę o sprecyzowanych poglądach i zamiarach. Chciałoby się powiedzieć, że matka zapewniła pierwszy sukces na drodze życiowej Heleny Brodowskiej, która zaakcentowała ten fakt w ostatniej z opublikowanych przez nią monografii⁶⁴.

Warto w tym miejscu przypomnieć, że tendencja do znajdowania zajęć poza rolnictwem oraz przekwalifikowywanie się dziewcząt wiejskich, poszukujących odmiennych niż miały ich matki możliwości pracy i życia, była u progu XX w. symptomem zmieniającej się roli

⁶⁴ H. Brodowska, *Chłopi o sobie i Polsce. Rozwój świadomości społeczno-narodowej*, Łódź 2001(wyd. II), s. 225–226.

i miejsca kobiety w rodzinie oraz wiejskiej społeczności. W okresie międzywojennym, systematycznie, chociaż w dość powolnym tempie, poszerzały się kręgi młodych kobiet dążących do osiągnięcia wyższego miejsca na szczeblach społecznej hierarchii i prestiżu⁶⁵. Helena Brodowska wpisała się w ten proces, ale jej przypadek wykracza poza marzenia jedynie o własnych awansach, ponieważ swoje ambicje połączyła z pracą na rzecz społeczności wiejskiej. Zachęcano ją do tego w seminarium, ale nie skończyła kariery jako wiejska nauczycielka. Praca w Krasieninie, kontakty z Kosmowską i Radlińską poszerzały jej horyzonty i ambicje. Nie została „Siłaczką”. Społeczne wyzwania prowadziły ją ku organizacjom, których wybór był konsekwencją wiejskiego pochodzenia, własnych przekonań, wspierania inspiracji kobiet związanych ideowo z ruchem ludowym. W 1939 r. Helena Brodowska ukończyła pierwszy etap studiów, co bez wątpienia należy do jej osobistych sukcesów, zważywszy na kłopoty materialne i zdrowotne (chorowała na gruźlicę). Miała 25 lat i wszelkie dane ku temu, by w znanych doskonale środowiskach i wśród ludzi darzących ją sympatią i zaufaniem spełniać własne postanowienia.

Wybuch wojny był cezurą nieodwracalnie zmieniającą dotychczasowe życie społeczeństwa, chociaż niekoniecznie pozbawiającą ludzi wcześniejszych marzeń, zamierzeń, celów. Dla wielu zaczynał się okres heroiczny. Helena Brodowska wkroczyła do polityki i w warunkach konspiracji udało się jej połączyć wszystkie przedwojenne aktywności – naukę własną ze społecznymi działaniami na rzecz środowiska wiejskiego i działalnością w strukturach ruchu ludowego, gdzie przez czas okupacji jej pozycja wyraźnie wzrosła. Czyniła bowiem to, co nakazywały jej własne poglądy i patriotyzm. Doszły „tylko” rozkazy przełożonych, strach, nieustanna groźba śmierci – za brak szczęścia lub

⁶⁵ Zob. W. Mędrzecki, *Kobieta w rodzinie i społeczności wiejskiej w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej. Zbiór studiów*, pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarca, Warszawa 2000, s. 171-187.

konkretną działalność, np. pomoc okazywaną ludności pochodzenia żydowskiego. Organizowała ją H. Brodowska w ramach konspiracyjnego ruchu ludowego. Wywożąc i umieszczając w chłopskich zagrodach uciekinierów z getta, ratowała ich życie, narażając własne. W gronie wywożonych z Warszawy byli ludzie nauki, pióra, lekarze, inteligenci innych zawodów. Wyrazem docenienia jej działalności było przyznanie w 1991 r. medalu *Sprawiedliwy wśród Narodów Świata* przez Komisję do spraw Odznaczeń Instytutu Yad Vashem⁶⁶.

Kres wojny nie przyniósł Helenie Brodowskiej wytchnienia, a powojenne ideowe wybory doprowadziły ją do rozstania się z polityką w sensie dosłownej działalności i szukania kompromisów. W burzliwych latach przemian ustrojowych, z chwilą przybycia do Łodzi, dwie kobiety, niby łączniczki między dawnymi a nowymi czasy, towarzyszyły w drodze życiowej i naukowej niedawnej jeszcze konspiratorki⁶⁷. Wypełniając obowiązki asystentki, pracowała Brodowska nie tylko pod kierunkiem prof. Heleny Radlińskiej, lecz również prof. Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej⁶⁸, orędowniczki marksizmu, pełniącej wtedy funkcje zarówno rektora PWSP, jak i dyrektora Instytutu Historycznego, która знаła swoją asystentkę z czasów podziemnej działalności w WWP. Tak więc, niemal od początku pracy uczelnianej H. Brodowska znajdowała się, co wielokrotnie podkreślała, w kręgu kobiet profesorów. Zaprzyjaźnione ze sobą, pomimo dzielących je różnic światopoglądowych i w stosunku do rządzących, i także preferowanych metod badawczych, w niemałym stopniu inspirowały oraz kształtowały naukowe zainteresowania i postawę przyszłej badaczki dziejów polskiej wsi.

⁶⁶ J. Gmitruk, D. Pasiak-Wąsik, *Pomoc ludowców i środowiska wiejskiego dla Żydów w okresie okupacji*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” Warszawa 2005, nr 21, s. 20.

⁶⁷ H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łaki...*, s. 197.

⁶⁸ Gąsiorowska-Grabowska Natalia, [w:] *Słownik Biograficzny Historyków Łódzkich*, red. J. Kita, R. Stobiecki, Łódź 2000, s. 35.

Helena Brodowska-Kubicz należała do pierwszego pokolenia chłopskich emancypantek, których zdolności i konsekwencja zawiodły z polskiej wsi do uniwersyteckich katedr, instytutów, profesorskich dystynkcji. Z tytułami naukowymi i wysoko usytuowane w hierarchii społecznej doświadczały jednak wciąż stereotypowego stosunku do kobiet. Z takiej perspektywy H. Brodowska-Kubicz przedstawiła w swoich wspomnieniach podjęte w 1953 r. zabiegi o etat w tworzonym wówczas Instytucie Historii PAN. Wobec proponowanego jej niższego stanowiska niż zajmowane, oferty pracy nie przyjęła. Zanotowała, że o ówczesnym dyrektorsie IH PAN, Tadeuszu Manteuffelu, miano mówić: „kobiety kwalifikował najwyżej do stopnia adiunkta”⁶⁹. Na swoim wydziale ustawicznie odczuwała przeciążenie pracami organizacyjnymi, które zabierały czas na twórczość naukową. „Postanowiłam bronić siebie i koleżanki przed nadmiarem zajęć”⁷⁰. Dziekanowi zagroziła, że sprawę postawi na Radzie Wydziału i zażąda rozliczeń. W efekcie odciążono ją od części zajęć. Kiedy żaliła się ówczesnemu rektorowi prof. J. Szczepańskiemu na przeciążenie pracami, odpowiedział: „«chciałaś emancypacji, to ją masz i cierp». Nie emancypacja, a dobrzy koledzy przerzucali na koleżanki różne prace z kategorii ponadobowiązkowych, nie szczędząc pochwał, że robią to najlepiej”⁷¹. W odniesieniu do swojej drogi naukowej prof. Brodowska stwierdziła: „Osobiście odnosiłam sukcesy znojną pracą i uporem w samotnym zmaganiu się z przeciwnościami”⁷². Opublikowany dorobek liczy ok. 170 prac, na który składają się książki, rozprawy i artykuły, recenzje, komunikaty oraz noty biograficzne. Za swoją działalność naukową oraz społeczną była odznaczana, nagradzana, honorowana. Cieszyło ją to, jednak nigdy nie odczuła pełnej satysfakcji z dokonań w specjalności naukowej, której poświęciła lata pracy. Jej zdaniem – problematyka wsi spychana była na margines zaintereso-

⁶⁹ H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łąki...*, s. 228.

⁷⁰ Ibidem, s. 240.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem, s. 307.

sowań badawczych uczelni. Nie dziwi więc nieopuszczający jej nigdy upór, chciałoby się rzec chłopski upór, w promowaniu problematyki wsi, który wyraziła przekonaniem przypominającym manifest, że „wśród młodych historyków znajdują się silni, którzy wydzwigną i podniosą swoją pracę, tę zamierającą gałąź nauki o chłopskich dziejach i ruchu ludowym do rangi właściwej, oczyszczając z balastu skrzywień i wypaczeń”⁷³.

Obecnie, blisko dwadzieścia lat po śmierci prof. Heleny Brodowskiej-Kubicz, nie sposób w pracach o polskiej wsi pominąć jej badań. Trwałe miejsce, które zajęła w życiu naukowym, zawdzięczała cechom osobistym, odwadze i determinacji. Wykorzystała też szanse społecznego awansu, stworzone w czasach PRL-u. Jednak w bilansie naukowej pozycji o jej sukcesie przesądziły uwarunkowania merytoryczne, rozwój własny i praca. Kapitan Batalionów Chłopskich, do końca życia cieszyła się prestiżem wojennych zasług. Po wojnie stopniowo wchodziła do inteligenckich elit oraz do akademickiej społeczności i zdobywała wewnętrzne przekonanie, że jej dorobek naukowy jest nie tylko nowatorski, ale i znaczący. Dała temu wyraz w swoich wspomnieniach, które dokumentują jej indywidualną drogę do samorealizacji uwieńczonej profesorską togą.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego

Akta osobowe Heleny Brodowskiej-Kubicz, sygn. 9950.

Odpis skrócony aktu urodzenia Heleny Brodowskiej z dnia 14 listopada 1952.

Zbiory prywatne rodziny Brodowskich.

Pamiętniki, wspomnienia, inne źródła drukowane:

Brodowska H., *Losy moje w losach wojny*, [w:] *W kolportażu i łączności Komendy Głównej Batalionów Chłopskich. Wspomnienia*, red. M. Biernacka, E. Jagiełło-Łysiowa, H. Kamińska, Warszawa 1982.

⁷³ Ibidem, s. 308.

- Brodowska H., *Wspomnienia nauczycielek i uczennic Szkoły Rolniczej w Krasieninie*, [w:] *Wspomnienia o Irenie Kosmowskiej*, oprac. Z. Mazurowa, Warszawa 1974.
- Brodowska H., *Wstęp*, [w:] *Helena Radlińska oświata i kultura wsi polskiej*. Wybór pism, do druku przygotowały H. Brodowska i L. Wojtczak, Warszawa 1979.
- Brodowska-Kubicz H., *Z chłopskiej łąki. Wspomnienia*. Łódź 1994.
- Kamiński F., *Przedmowa*, [w:] *W kolportażu i łączności Komendy Głównej Batalionów Chłopskich. Wspomnienia*, red. M. Biernacka, E. Jagiełło-Łysiowa, H. Kamińska, Warszawa 1982.
- Klimowicz M., *Wspomnienia z czasów zamętu*, Wrocław 2005.
- Orsza H. [H. Radlińska], *Jak prowadzić biblioteki wędrownie: wskazówki i przykłady*, Warszawa 1922.
- Pamięć boru. Wspomnienia o Jadwidze Dziubińskiej, wybór jej przemówień, artykułów i listów*, pod red. Z. Mazurowej i L. Wyszomirskiej, Warszawa 1968.
- Radlińska H., *Do czego dążymy*, „Poradnik dla Gospodyń Wiejskich”. Dodatek dwutygodniowy do „Poradnika Gospodarstw Wiejskich” 1925, nr 6.
- Wspomnienia o Irenie Kosmowskiej*, oprac. Z. Mazurowa, Warszawa 1974.

Słowniki biograficzne:

- Brodowska Helena, [w:] *Słownik Biograficzny Działaczy Ruchu Ludowego. Makietą*, oprac. red. haseł J. Dancygier i in Warszawa 1989.
- Gąsiorowska-Grabowska Natalia, [w:] *Słownik Biograficzny Historyków Łódzkich*, red. J. Kita, R. Stobiecki, Łódź 2000.
- Konarski S., *Helena Radlińska (1879-1954)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 29, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1986.
- Kosmowska I., *Jadwiga Dziubińska (1874-1937)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 6, Wrocław – Kraków 1948.
- Stankiewicz W., *Irena Kosmowska (1879-1945)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968 – 1969.

Opracowania:

- Baranowski B, Jaworska-Kopczyńska B., Socha J., Stankiewicz Z., *Profesor Dr Helena Brodowska-Kubicz w czterdziestolecie pracy naukowej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1981, t. 7.
- Brodowska H., *Chłopi o sobie i Polsce. Rozwój świadomości społeczno-narodowej*, Łódź 2001 (wyd. II).
- Brodowska H., *Jadwiga Dziubińska założycielka szkół rolniczych w Polsce*, „Wieś. Tygodnik Społeczno-Literacki” 1947, nr 38.

- Brodowska H., *Żeńska szkoła gospodarstwa wiejskiego w Krasieninie*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1961, nr 2.
- Brodowska-Kubicz H., *Chłopi – inteligenci, publicyści i profesorowie o swoich sprawach i Polski*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1996, t. LI, 10.
- Connely J., *Zniewolony uniwersytet. Sowietyzacja szkolnictwa wyższego w Niemczech Wschodnich, Czechach i Polsce 1945-1956*, Warszawa 2014.
- Dąbrowski S., *PSL „Solidarność”. Przyczynek do dziejów ruchu ludowego w okresie politycznego przełomu*, [w:] *Wokół historii i polityki. Studia z dziejów XIX i XX wieku dedykowane Profesorowi Wojciechowi Wrzesińskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. S. Ciesielskiego, T. Kulak, K. Ruchniewicza, J. Tyszkiewicz, Toruń 2004.
- Gmitruk J., *Na rozkaz sumienia... Bataliony Chłopskie 1940-1945*, Warszawa 2016.
- Gmitruk J., *Sokołówek w panoramie dziejów ruchu ludowego*, [w:] *Historia społeczna – kultura – spółdzielczość. Studia i szkice ofiarowane prof. dr hab. Zofii Chyrcz-Rolicz*, red. J. Gmitruk, G. Korneć, P. Matusak, Siedlce 2014.
- Gmitruk J., Pasiak-Wąsik D., *Pomoc ludowców i środowiska wiejskiego dla Żydów w okresie okupacji*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” Warszawa 2005, nr 21.
- Gołębiowski B., *Dylematy awansu społeczno-kulturalnego wsi w Polsce Ludowej (1944–1989)*, [w:] *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 2, *Polska Ludowa (1944/45–1989)*, red. W. Paruch, S.J. Pastuszka, R. Turkowski, Warszawa 2002.
- Jarosz D., *„Chłopskość” jako element stygmatyzacji w przestrzeni miejskiej w Polsce po 1945 r.*, [w:] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 2, *W podzielonej Europie*, kom. red. J.R. Szaflik, J. Gmitruk, A. Koseski, K. Łukawski, R. Turkowski, Pułtusk–Warszawa 2007.
- Kaszuba E., *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1939*, Toruń 2004.
- Kita J., *Helena Brodowska-Kubicz (15 marca 1914 – 6 marca 2003)*, [w:] *Luminarze nauki polskiej w Uniwersytecie Łódzki. Pro memoria*, Łódź 2015.
- Mędrzecki W., *Kobieta w rodzinie i społeczności wiejskiej w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej. Zbiór studiów*, pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarca, Warszawa 2000.

- Miastkowski L., *Sylwetki łódzkich uczonych*, Łódź 1995.
- Mieczkowski A., *Ludowcy województwa lubelskiego wobec sytemu komunistycznego w Polsce w latach 1944–1949*, „Zeszyty Wiejskie” 2005, z. X.
- Mieczkowski A., *Polski ruch ludowy w latach 1944–1949*, [w:] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 2, *W podzielonej Europie*, kom. red. J.R. Szaflik, J. Gmitruk, A. Koseski, K. Łukawski, R. Turkowski, Pułtusk – Warszawa 2007.
- Nieć G., *Między tradycją, historią a polityką. Ludowcy w okresie przełomu ustrojowego 1989–1991*, Kraków 2004.
- Niećko G.P., *Irena Kosmowska (1879–1945). Życie i działalność*, Lublin 2013.
- Przez lud dla ludu. Irena Kosmowska (1879–1945) Polityk – społecznik – wychowawca*, red. E. Podgajna, Lublin 2014.
- Osiągnięcia naukowe i dydaktyczne Instytutu Historii w latach 1948–1988*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 31, Łódź 1988.
- Przybysz K., *W konspiracji. Polski ruch ludowy 1939–1945*, Warszawa 2010.
- Puś W., *Zarys historii Uniwersytetu Łódzkiego 1945–2015*, Łódź 2015.
- Stobiecki R., *Z dziejów pewnego projektu. „Socjalistyczny Uniwersytet w robotniczej Łodzi”*, „Rocznik Łódzki” 2014, t. 61.
- Stobiecki R., *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce (II połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych)*, Łódź 1993.
- Sylwetki łódzkich uczonych*, z. 14, *Profesor Helena Brodowska-Kubicz*, red. M. Kos-trzewska, Łódź 1994.
- Szczepański J., *Opowieść o życiu godziwym*, „Nowe Książki” 1994, nr 10.

Helena Brodowska-Kubicz (1914–2003):

From a peasant's daughter to a professor's gown

Summary: Helena Brodowska-Kubicz (1914–2003) represented a generation of women who entered the world of science during the time of the Polish People's Republic. Despite equal rights and opportunities, professorship was still not common among women. Scientific self-fulfilment required determination and consistency, also present in the academic career of Helena Brodowska, who from her Podlasie peasant home went to achieve scientific prestige and a professor's gown. Despite the twists and turns in her life, she took advantage of the emerging opportunities of her time. She completed the following stages: a teacher working in the Lublin area, a student in Warsaw, a conspirator with the officer rank of Peasant Battalions, up to being promoted to a senior academic staff member

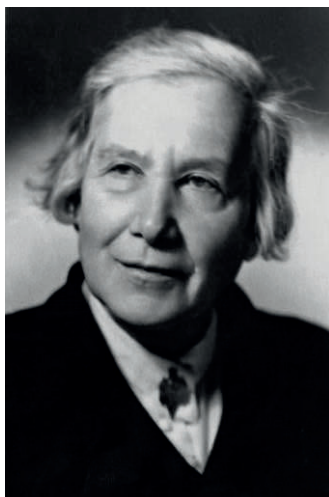
at the University of Łódź. Presented together with her environment and her time, the life of Professor Helena Brodowska-Kubicz, a historian and a successful woman, can be seen as a struggle for gender equality in an academic career.

Keywords: *Helena Brodowska-Kubicz, history of science, biographer, history of villages and peasant's movement, history of women*

Słowa kluczowe: *Helena Brodowska-Kubicz, historia nauki, biografistyka, historia wsi i ruchu ludowego, historia kobiet*

Helena Brodowska [z lewej strony]
wraz z prof. Heleną Radlińską w Łodzi ok. 1947/1948 r.
Źródło: H. Brodowska-Kubicz, *Z chłopskiej łąki. Wspomnienia*,
Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1994, il. 78.

Helena Radlińska ok. 1947 r. Zbiory prywatne autorki